

Vroeg-naoorlogse woonwijken

In de discussie over het herstructureren van naoorlogse wijken komt de esthetische ruimtebeleving te weinig aan bod. Het gaat meestal om de 'harde', afrekenbare gegevens als aantallen, vierkante meters en functies. Deze brochure gaat juist in op de vormgeving, op de achtergronden van het ontstaan van die wijken. Hiermee wil de Rijksdienst voor de Monumentenzorg de kennis over de naoorlogse wijken vergroten en zo een deel van het referentiekader scheppen voor opstellers van herstructureringsplannen.

INLEIDING

De naoorlogse wijken gaan op de schop. In de ogen van bestuurders, volkshuisvesters en ruimtelijke ordenaars zijn de naoorlogse wijken aan vernieuwing toe. De nota *Stedelijke vernieuwing* (1997) van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer bepleit grootscheepse herontwikkeling van de verpauperde wijken om maatschappelijke en economische verbetering mogelijk te maken. De problemen worden zo groot geacht dat vooral sloop met nieuwbouw als oplossing wordt gezien.

Cultuurhistorisch is de waardering voor de naoorlogse wijken nog zeer gering. Begrijpelijk als je bedenkt dat de nadruk bij het realiseren van deze wijken lag op het snel en goedkoop bouwen van grote hoeveelheden woningen om de woningnood te kunnen lenigen. Daar komt nog bij dat destijds door de veranderde bouweconomie veel middel- en hoogbouw is gerealiseerd in gemeenten waar voorheen slechts laagbouw stond. Dit heeft het karakter van deze plaatsen enorm veranderd. Het heeft de naoorlogse wijken het imago van monotone wijken vol flats en portiekwoningen gegeven. Maar toch, wordt onze mening over de naoorlogse wijken niet te veel bepaald door vooroordelen?

*De Wielewaalflat te Groningen,
F. Klein 1957*

*Van Philishave tot woning: werken van
Alexander Horowitz, 1951 (foto archief
Philips)*

Woningbouw in de Westelijke Tuinsteden van Amsterdam, 1956

Om een aantal positieve eigenschappen van vroeg-naoorlogse wijken (1945-1965) te noemen:

- 60% van de vroeg-naoorlogse woningen is als eengezinswoning gerealiseerd;
- in vergelijking met bijvoorbeeld de Vinex-wijken is er veel meer (semi-)openbaar groen;
- de locatie van de wijken is gunstig: goede ligging ten opzichte van het centrum en het hoofdwegennet en meestal goed openbaar vervoer;
- diversiteit van de woningen, al zijn ze relatief klein;
- de woningen hebben voor de huurders een goede prijs-kwaliteitverhouding;
- de menselijke maat was uitgangspunt voor de stedenbouwers en architecten.

Hiermee wordt niet gezegd dat alle buurten en wijken het behouden waard zijn. Er is veel gebouwd zonder een goed plan, om maar woningen te kunnen bouwen. En dit gebeurde op een wijze waarbij zo veel mogelijk subsidie kon worden binnengehaald, volgens door het Rijk opgestelde regels en voorschriften. Veel woningen uit de naoorlogse periode voldoen niet meer aan de hedendaagse normen, en woningen en woonomgeving zien er door gebrek aan onderhoud soms slecht uit. Toch is in de naoorlogse woonwijken meer kwaliteit aanwezig dan door sommigen wordt voorgesteld. Het hangt af van hoe je naar deze wijken en buurten kijkt.

ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS

De Nederlandse stedenbouw van na de Tweede Wereldoorlog is allereerst een uitdrukking van het geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Naast het utopische idee over de goede huisvesting van arbeiders en middenklasse en het belang van een goede opbouw van de wijk, werd de stedenbouw ook steeds meer een wetenschappelijke discipline, waarbij de inrichting en vormgeving van de steden werd voorafgegaan door zogenaamde 'surveys'. Dit waren wetenschappelijke onderzoeken naar bevolkingsprognoses, verkeersontwikkelingen, ontwikkelingen in de werkgelegenheid en dergelijke. Deze onderzoeken behelsden het zoeken naar verbanden tussen enerzijds sociale, economische en demografische ontwikkeling en anderzijds het ruimtegebruik voor wonen, werken, verkeer, recreatie en maatschappelijke functies via scholen, kerken, winkels, gebouwen voor de gezondheidszorg en wijkcentra. Het uit 1935 daterende Amsterdams Uitbreidingsplan was het eerste uitbreidingsplan gebaseerd op dergelijke onderzoeken.

Bouwregelgeving en -subsidies

Om te begrijpen hoe de vroeg-naoorlogse wijken in Nederland tot stand zijn gekomen, volgt hier een overzicht van de belangrijkste aspecten voor de inrichting ervan. Allereerst is dat de centralisatie van de ruimtelijke ordening en de volkshuisvesting. Alle beslissingen over uitbreidingsplannen en aantallen woningen werden door Den Haag gemaakt. Voor de oorlog waren de uitbreidingen aan de gemeenten overgelaten en was de huisvesting grotendeels door de markt bepaald, maar door de slechte economische situatie was de opbouw van Nederland na de oorlog niet mogelijk zonder regelingen en geld van de rijksoverheid.

Al tijdens de Duitse bezetting werd de Rijksdienst voor het Nationale Plan opgericht. Deze dienst streefde naar een eenduidig ontwikkelingsplan voor heel Nederland. Het bleek niet eenvoudig al het ruimtelijk beleid, zoals dat aangaande landbouw, volkshuisvesting en economische ontwikkeling, maar ook defensie, recreatie en natuurbescherming, op elkaar af te stemmen. Dit leidde uiteindelijk in 1960 tot de *Nota inzake de ruimtelijke ordening*, later de *Eerste Nota* genoemd. Het hoofddoel van de nota was een verkenning en uitwerking van het nationale ontwikkelingspatroon tussen 1960 en 1980. De nadruk lag op een evenwichtige spreiding van werken en wonen. De overheid richtte zich daarbij op het economisch stimuleren van achterstandsgebieden, zoals het noorden van het land, aangevuld met extra woningcontingenten en verhuispremies.

Door de slechte economische situatie van Nederland, de woningnood en de huurbevrozing was de markt niet in staat de volkshuisvesting voldoende op te pakken. Het Rijk kwam met subsidies, maar stelde daaraan wel eisen om de woningbouw betaalbaar te houden.

Bovendien moesten de gemeenten hun wederopbouw- en uitbreidingsplannen voorleggen

Flat in de landschappelijke setting van Mariaboeve, Den Haag

aan het Rijk om te mogen bouwen. Bij de uitwerking van de uitbreidingsplannen en het ontwerpen en bouwen van de woningen, kregen de stedenbouwkundigen en architecten een grote rol. Wel werd hun invloed steeds verder beperkt door de regels en de subsidievoorwaarden uit Den Haag.

Gemeenschapsvorming

Een tweede belangrijk aspect voor de inrichting van de wijken was de zogenaamde 'wijkgedachte', een ordeningsprincipe gebaseerd op gemeenschapsvorming. Dit van oorsprong ruimtelijke model kreeg door socialistisch ingestelde stedenbouwkundigen ook een sociologische basis. Door functionalistische inkleuring van het model, mede ingegeven door een meer wetenschappelijke benadering van de stedenbouw, transformeerde het begrip 'wijkgedachte' tot een pragmatische vorm van stedenbouw. De wijkgedachte leidde tot de opbouw van de 'gelede stad', de ruimtelijke en sociale ordening op basis van de hiërarchie woning - buurt - wijk - stadsdeel - stad - stadsgewest. Elke eenheid omvatte een empirisch vastgesteld aantal inwoners en woningen. Hieraan werden de voorzieningen gekoppeld, die in opeenvolgende niveaus, zoals buurtcentrum, wijkcentrum en dergelijke, de dragers van de wijkgedachte zijn. In het zuiden van het land was de kerk uiteraard de drager van de parochiale eenheid, de rooms-katholieke variant van de wijkgedachte. In de loop der tijd kwam steeds meer kritiek op vooral de sociologische component van de wijkgedachte. Deze zou voorbijgaan aan de toenemende individualisering van de maatschappij en de steeds grotere actieradius van de mens: niemand bracht meer zijn hele leven door in slechts één buurt of wijk.

Industrialisatie en standaardisatie

Een derde kenmerk van de naoorlogse woonwijken is de herhaling van eenheden als gevolg van de toenemende industrialisatie en standaardisatie van de bouw. Na de Tweede Wereldoorlog hoopte men de woningnood sneller op te lossen door systematisering en rationalisering van de woningbouw. Enerzijds om in kortere tijd meer woningen te kunnen bouwen en anderzijds om de bouw goedkoper te maken. Men wilde dit bereiken door 'montagebouw' of 'systeembouw', het werken met geprefabriceerde bouwonderdelen volgens een genormaliseerde constructiemethode. In eerste instantie werden deze bouwsystemen uit het buitenland gehaald, zoals het Airey-systeem. Later werden bouwbedrijven gestimuleerd bouwsystemen te ontwikkelen en gemeenten om deze systemen te gebruiken door subsidies en het toestaan van extra aantallen woningen. Met door het Rijk aanbevolen contracten tussen gemeenten en systeembouwers om een bepaalde hoeveelheid woningen in een bepaalde tijd te bouwen, kregen de systeembouwers veel invloed. Ze beperkten de woningvariatie zo veel mogelijk en de grootte van de woningblokken werd bepaald door de lengte van de bouwkraan en de droogselheid van het beton.

*Het plaatsen van een systeemvloer
(foto Wouter van Heusden)*

*60% van de vroeg-naoorlogse woningen is als
eengezinswoning gebouwd*

*Opgeknapte Airey-woningen in de wijk
Heseveld, Nijmegen*

*Fraaie oplossing voor de onderbreking van
een lange gevel in Bilgaard, Leeuwarden*

INFORMATIE

Voor informatie en advies over dit onderwerp kunt u contact opnemen met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg: Anita Blom, 030 · 69 83 201, a.blom@monumentenzorg.nl. Meer over de onderzoeken die de Rijksdienst voor de Monumentenzorg uitvoert op het gebied van de Wederopbouw is te vinden op www.monumentenzorg.nl.

NUTTIGE ADRESSEN

Zie www.monumentenzorg.nl.

LITERATUUR

Dit onderwerp is uitgebreider beschreven in het tweedelige rapport *De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken* van drs. A.M. Blom, drs. B. Jansen en drs. M. van der Heide, in opdracht van het Projectteam Wederopbouw van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Het rapport kan worden beschouwd als een vervolg op de twee brochures *De naoorlogse wijk in historisch perspectief* (Den Haag, 2000) en *De naoorlogse wijk in historisch perspectief, De praktijk* (Den Haag, 2001), opgesteld en uitgegeven door de Rijksdienst in samenwerking met het ministerie van VROM en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Beide brochures zijn breed verspreid onder gemeenten en woningcorporaties. Het rapport en de brochures zijn te verkrijgen via onze InfoDesk: info@monumentenzorg.nl. Meer literatuur over de Wederopbouw hebben we vermeld op www.monumentenzorg.nl.

Hoogbouw

Tenslotte werd in de naoorlogse wijk de menging van hoog- en laagbouw als beeldbepalend fenomeen geïntroduceerd. In de vooroorlogse stad met veelal gesloten bouwblokken kwam hoogbouw slechts sporadisch voor. Hoogbouw was een dure bouwwijze. In 1956 werd een commissie ingesteld met de opdracht woonvormen te onderzoeken vanuit sociale, culturele, ruimtelijke, esthetische, technische en economische oogpunten, in onderlinge samenhang en wisselwerking. Pas vijf jaar later verscheen het rapport *Laag of hoog bouwen en wonen?* Het vraagteken is veelzeggend. Het antwoord over de voor- of nadelen was niet eensluidend. De discussie tussen voor- en tegenstanders was fel. Toch verrees in heel Nederland door allerlei stimulerende maatregelen van het Rijk steeds meer hoogbouw, want hoogbouw werd goedkoper door nieuw ontwikkelde bouwtechnieken als gietbeton. Van de nieuw gebouwde meergezinswoningen bestond in 1962 21% uit zes of meer verdiepingen. In 1967 was dit tot 73% gestegen. Opvallend daarbij is dat 18% van de 82.175 gerealiseerde hoogbouwoningen in 1966 en 1967 is gebouwd in gemeenten met minder dan 20.000 inwoners. Het verzet tegen de massale hoogbouw groeide en halverwege de jaren zeventig stopte die vrij abrupt.

Grote herkenbaarheid

De vier genoemde aspecten (bouwregelgeving en -subsidies, gemeenschapsvorming, industrialisatie en standaardisatie, en hoogbouw) hebben grote gevolgen gehad voor de vormgeving én beleving van de naoorlogse wijken. Naast een empirische vaststelling van de omvang van de wijk en bijbehorende voorzieningen als scholen, kerken, winkels, sportvelden en gebouwen voor de gezondheidszorg, werd het karakter van de wijk bepaald door het stedenbouwkundige grid, de verkavelingswijze, de menging van hoog- en laagbouw, de ontsluiting van woningen en wijk, en de verspreiding van het groen. In de loop der tijd zijn deze patronen in die wijken sleets geraakt of misschien deels verlaten door bijvoorbeeld toename van het verkeer of latere, afwijkende toevoegingen. De herkenbaarheid van de vroeg-naoorlogse wijken is daarbij groter dan die van de latere wijken, die wat betreft stedenbouwkundige schaal, bebouwing en open ruimte niet langer de menselijke maat als uitgangspunt namen.

BESCHERMING

Tijdens de Cultuurnotaperiode 2001-2004 wijst de Rijksdienst voor de Monumentenzorg vooralsnog geen objecten en gebieden aan uit de Wederopbouwperiode, tenzij ze van evident nationaal belang zijn en bovendien in hun bestaan worden bedreigd, én minimaal vijftig jaar oud zijn. Dit beschermingsbeleid is na te lezen in onze brochure *Info Wet- en regelgeving 10, Beleidsregels aanwijzing beschermde monumenten op verzoek*, bij ons te bestellen via info@monumentenzorg.nl. Deze strenge benadering is niet voor niets gekozen. De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is van mening dat wanneer er nog geen landelijk referentiekader is, het niet verantwoord is om al over te gaan tot selectie en bescherming.